

निबंधक/उपनिबंधकाचे कार्यालय स्थापन करणे:

३ अ. १ तुमच्यावर सोपविलेली जबाबदारी पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने तुमचे पहिले काम म्हणजे निबंधक/उपनिबंधकाचे कार्यालय स्थापन करणे. या अधिनियमाच्या कलम ७ (३) आणि ४) अन्वये मुख्य निबंधकांच्या सूचनेनुसार तुम्ही पुढील गोष्टी करणे आवश्यक आहे.

- नोंदणीचे काम करण्यासाठी कार्यालय स्थापन करणे
- कार्यालयाच्या बाहेरच्या दरवाजाजवळ माहितीफलक लावणे. हा माहितीफलक स्थानिक भाषेत असावा. त्यावर तुमचे नाव आणि त्यापुढे जन्म आणि मृत्यु नोंदणी निबंधक, कोणत्या स्थानिक क्षेत्रासाठी तुमची नेमणूक झाली आहे त्या स्थानिक क्षेत्राचे नाव आणि तुमच्या कार्यालयीन कामकाजाचे दिवस आणि वेळ लिहावी.

भारत सरकार	
राजस्थान सरकार	
कार्यालय राजस्थान (जन्म-मृत्यु) ग्राम पंचायत	जिला _____
पंचायत समिति: _____	जिला _____
कार्य दिवस: समय प्रातः 10.00 बजे से सांय 5.00 बजे तक	
जन्म मृत्यु की घटना का पंजीकरण कानूनन अनिवार्य है।	
21 दिन के अन्दर निःशुल्क पंजीकरण कराये और मुफ्त में प्रमाण पत्र पाये	
जन्म प्रमाण पत्र के लाभ	मृत्यु प्रमाण पत्र के लाभ
1. विवाह में प्रवेश	1. सम्पत्ति के उत्तराधिकार के हित
2. इलाहाबाद लाइसेंस लेने के हित	2. पेशा एवं सेवा आदि के मामलों को निपटाने के हित
3. पानपेट कराने के हित	3. सम्पत्ति का तो का निपटाने के हित
4. सेवा लाइसेंस लेने के हित	4. भूमि के नामांतरण के हित
5. वाहन चाली में नाम दर्ज करवाने के हित	
6. कार्यालय नुस्खा योजना का लाभ लेने के हित	
जन्म व मृत्यु पंजीकरण कैसे करवाये ?	
1. राजस्थान (जन्म-मृत्यु) को सूचना घटना घटित होने के 21 दिवस की अवधि में परिवार के सदस्य द्वारा निर्धारित प्रथम में भरकर देने पर जन्म/मृत्यु प्रमाण पत्र की एक प्रति निःशुल्क प्राप्त की जा सकती है।	
2. शिशु के जन्म का पंजीकरण बिना नाम के भी हो सकता है। एक वर्ष के अन्दर सूचना देकर बच्चे का नाम जन्म प्रमाण पत्र में निःशुल्क सुधारका जा सकता है।	
समय पर पंजीकरण करवाना है अपने बच्चे को प्रविष्टि में परेशानियों से बचाना है।	
राजस्थान से पतन दस्तावेज, नई दिल्ली	

जन्म, मृतजन्म आणि मृत्युची नोंदणी

३.अ—२ जन्म, मृतजन्म आणि मृत्युची नोंद कशी करावी याची आपण आता चर्चा करू. अर्थात असं करण्यापूर्वी या अधिनियमात या घटनांची नेमकी काय व्याख्या केली आहे, ते आपण पाहू.

या अधिनियमाच्या कलम २ नुसार—	
जन्म	जन्म म्हणजे जिवंत जन्म अथवा मृतजन्म (कलम २(अ))
मृत्यु	मृत्यु म्हणजे जन्मानंतर जिवंत असल्याची सर्व लक्षणं कधीही कायमसाठी नष्ट होणं.
गर्भमृत्यु	याचा अर्थ धारण गर्भ मातेच्या उदरातून संपूर्णपणे बाहेर पडण्यापूर्वी किंवा बाहेर काढण्यात येण्यापूर्वी जिवंतपणाच्या लक्षणांच्या सर्वस्वी अभाव असणे, मग गर्भारपणाचा कालावधी कितीतही असो.
जिवंत जन्म	जिवंत अवस्थेतील जन्म याचा अर्थ जो धारणगर्भ मातेच्या उदरातून बाहेर पडल्यानंतर किंवा बाहेर काढण्यात आल्यानंतर श्वासोच्छवास करील किंवा जिवंतपणाचे, अन्य कोणतेही लक्षण दर्शविल, असा धारणगर्भ मातेच्या उदरातून संपूर्णपणे बाहेर पडणे किंवा बाहेर काढणे असा आहे.
मृत जन्म	याचा अर्थ ज्या बाबतीत धारणगर्भाचा गर्भवास निदान विहीत गर्भवहन काळाइतका झालेला आहे, त्याबाबतीत अशा जीवाचा गर्भमृत्यु असा आहे. ज्या बाबतीत धारणगर्भाचा गर्भवास २८ आठवडे किंवा त्या पेक्षा जास्त आहे, अशा गर्भमृत्युला मृत जन्म समजण्यात येईल. (कलम २ (छ) नियम ३)

३.अ—३ जन्म, मृत्यु आणि मृतजन्म या तुम्हाला समजलेल्या घटना तुमच्या कार्य क्षेत्रात पुढीलपैकी कुठेतरी घडल्या असतील.

- घरी (निवासी किंवा अनिवासी) किंवा
- संस्था (वैद्यकीय/अवैद्यकीय) (रुग्णालय/तुरुंग/वसतीगृह/धर्मशाळा आदी) किंवा
- अन्य ठिकाणी (सार्वजनिक जागा किंवा अन्य एखादी जागा)

वरील ठिकाणी झालेल्या घटनांची माहिती देण्याची जबाबदारी या कायद्यात निश्चित करण्यात आली आहे. आणि

अन्य पुढील प्रकरणात त्याची चर्चा करण्यात आली आहे. नागरी नोंदणी यंत्रणेतील कर्मचाऱ्यांबरोबरच माहिती देणारे आणि माहिती पोहोचविणारे महत्वाचे घटकही या प्रक्रियेत समाविष्ट करण्यात आले आहेत. (कलम ८, ९ व १०)

माहिती देणारा:

या अधिनियमान्वये जन्म आणि मृत्युच्या घटनेची माहिती देणारी अधिकृत व्यक्ती, या व्यक्तीने जन्म आणि मृत्युच्या घटनेची आणि त्यासंदर्भातील महत्वाच्या बाबींची माहिती नोंद करण्यासाठी निबंधकाला सांगायला हवी. माहिती देणाऱ्याने निबंधकाला ही माहिती तोंडी किंवा विहित नमुन्यामध्ये द्यायला हवी. त्याच्या उत्तम माहितीप्रमाणे व समजुतीप्रमाणे त्याने विहीत नमुना भरावा. ही माहिती जन्म, मृत्यू आणि मृतजन्म यासाठी अनुक्रमे नमुना क्रमांक १, २ व ३ मध्ये भरावी. संबंधीत घटनेनंतर ही माहिती नोंदविण्यासाठी २१ दिवसांची मुदत दिली आहे. (कलम ८ व ९, नियम ५ (१) व ५(३))

३.अ.४ जन्म, मृत्यु अथवा मृतजन्माची घटना कुठे घडली याबाबतची माहिती देणाऱ्या व्यक्ती पुढीलप्रमाणे —

घरगुती घटना

- घरी — अधिनियमाच्या कलम ८ च्या उपविभाग १ (क)अन्वये घरात होणाऱ्या जन्म अथवा मृत्युची निबंधकांकडे माहिती नोंदविण्यासाठी पुढील व्यक्तींचा उल्लेख करण्यात आला आहे.
- कुटुंब प्रमुख
- कुटुंब प्रमुखाच्या अनुपस्थितीत त्याचा जवळचा नातेवाईक
- कुटुंबप्रमुख अथवा नातेवाईक यापैकी कुणीच नसेल तर तिथे उपस्थित असलेली सर्वात ज्येष्ठ व्यक्ती.
- सध्याच्या स्थितीनुसार तिथे उपस्थित असलेली सर्वात ज्येष्ठ महिलाही अशी माहिती देऊ शकते.

रुग्णालयातील घटना

जन्म, मृत्यु किंवा मृतजन्माची घटना, रुग्णालयात, आरोग्य केंद्रात, प्रसुती अथवा शुश्रूषागृहात किंवा अन्य तत्सम संस्थेत झाली असेल तर वैद्यकीय अधिकारी किंवा त्याने अथवा तिने नेमलेला अन्य अधिकारी संबंधीत निबंधकास अशी माहिती विहित नमुन्यात आणि विहीत वेळेत देईल. (कलम — ८, उपविभाग १ (ख))

अन्य संस्थातील घटना

तुरुंग, अनाथाश्रम, वसतीगृह, धर्मशाळा, लॉजिंग किंवा बोर्डिंग हाऊस, पथिकाश्रम, ताडीचे दुकान अन्य सार्वजनिक ठिकाणी अशी घटना घडली तर अशी माहिती देण्याची जबाबदारी त्या त्या संस्थेच्या प्रमुखांवर राहिल. (कलम ८ (९) (क) आणि ८ (९) (ड))

सार्वजनिक जागी घडलेली घटना

सार्वजनिक ठिकाणी एखादे नवजात बालक किंवा मृतदेह आढळल्यास गावाचा प्रमुख किंवा

त्याच्या दर्जाचा अन्य अधिकारी किंवा त्या भागाचा पोलीस अधिकारी यांची अधिनियमाने दिलेल्या मुदतीत अशी माहिती देण्याची जबाबदारी आहे. (कलम ८ (१) (ड)

वरील जागांव्यतिरिक्त अन्य जागी

कलम —८ च्या उपविभाग १ मधील खंड (क) ते (ड) मध्ये उल्लेख केलेल्या जागांव्यतिरिक्त अन्य जागी जर अशी घटना घडली असेल तर घटनेची माहिती देण्याची जबाबदारी ठरवून दिलेल्या व्यक्तिकडे राहिल (कलम ८ (१) (च)

कलम —८ च्या उपविभाग १ मधील खंड (क) ते (ड) मध्ये उल्लेख न झालेल्या एखाद्या जागी मृत्युची घटना घडली असेल आणि ज्यात शवविच्छेदन किंवा अन्य पंचनामा चौकशी झाली असेल तर अशा घटनेची माहिती संबंधीत चौकशी अधिकाऱ्याने निबंधकांना देणे आवश्यक आहे. (नियम ६ (२))

चालत्या वाहनातील घटना

जन्म किंवा मृत्युची घटना एखाद्या चालत्या वाहनात घडली असेल तर त्या वाहनाच्या प्रमुखाने ते वाहन सर्वप्रथम जिथे थांबेल त्या जागी कलम — ८ उपविभाग — १ अन्वये अशी माहिती देणे आवश्यक आहे. (नियम — ६ (१)). वाहन म्हणजे जमीन, हवाई किंवा जलमार्गावर वापरले जाणारे कोणतेही वाहन. यात विमान, बोट, जहाज, रेल्वे, मोटार, मोटारसायकल, बैलगाडी, टांगा किंवा रिक्शा इत्यादींचा समावेश आहे.

वनशेती मधिल घटना

अधिनियमाच्या कलम ९ मध्ये वनशेतीमध्ये होणाऱ्या जन्म आणि मृत्युच्या घटनांची विशेष तरतूद आहे. (यात ४ हेक्टरपेक्षा कमी नसलेल्या कोणत्याही जमिनीचा समावेश होतो आणि जिथे चहा, कॉफी, मिरे, खबर, वेलदोडा, सिकोना किंवा या सारख्या अन्य वस्तूंचे उत्पादन घेतले जाते अशा जमिनीचा समावेश होतो.) अशा बाबतीत त्या वनशेतीचा प्रमुख जन्म—मृत्युच्या घटनाची माहिती निबंधकाकडे देणारी अधिकृत व्यक्ती आहे.

अधिसूचक

३.अ.५ जन्म किंवा मृत्युच्या घटनेबाबत निबंधकाला अधिसूचना देणाऱ्यास अधिसूचक असे संबोधले जाते. अधिसूचक निबंधकाला त्याच्या भागातल्या अशा घटनांची माहिती देतो. कायद्याच्या कलम ८ आणि १० अन्वये त्याची नियुक्ती केली जाते. एखाद्या रुग्णालयातील दाई किंवा आरोग्य सेवक जो जन्माच्या अथवा मृत्युच्या वेळी उपस्थित असतो तो किंवा कबरस्तान व स्मशानभूमीचा कर्मचारी (मृत्यूच्या संदर्भात) किंवा निबंधकांनी नेमलेली अन्य व्यक्ती अधिसूचक म्हणून काम करू शकते.

जन्म, मृत्यू आणि मृतजन्माची नोंद निबंधकाकडे करण्यासाठी अधिसूचकाला घटना घडल्यापासून २१ दिवसाची मुदत देण्यात आली आहे. नियम ५ (३).

बहुतांश राज्ये व केंद्रशासित प्रदेशात नेमण्यात आलेल्या अधिसूचकाची यादी आकृती क्र. ४ मध्ये देण्यात आली आहे.

आकृती ४ राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशातील अधिसूचक

रुग्णालयात प्रसूतीस मदत करणारी व्यक्ति किंवा त्या वेळी उपस्थित असणारी दाई अथवा जिच्या कार्यक्षेत्रात ही घटना घडली अशी व्यक्ति.

जन्म, मृतजन्म आणि मृत्यूच्या प्रत्येक घटनेची माहिती देणे ही अधिसूचकाची मुख्य जबाबदारी आहे. अशा घटनांची त्याने माहिती विहीत पद्धतीनुसार दिली पाहिजे ज्या वेळी तो उपस्थित होता अथवा जी घटना त्याच्या कार्यक्षेत्रात घडली असेल.

प्रचलित प्रथा

आरोग्य कर्मचारी (ए.एन.एम.)/आरोग्य पर्यवेक्षक (LHV) जिने प्रसूतीच्या वेळी मदत केली किंवा जिच्या कार्यक्षेत्रात ही घटना घडली.

जन्म आणि मृत्यूच्या नोंदणीच्या पद्धतीतील नवीन नियम लागू होण्यापूर्वी, अधिसूचक यांना जन्म, मृतजन्म आणि मृत्यूच्या घटनेची माहिती निबंधकाकडे देण्यासाठी विहित नमुन्यातील अर्ज भरावे लागत. १ जानेवारी २००० पासून नवीन नियम लागू झाल्यानंतर अधिसूचकांनी तेच अर्ज वापरावेत जे माहिती देणारे घटक वापरतात असे ठरविण्यात आले.

आशा, आरोग्यकर्मचारी, जिने प्रसूतीच्या वेळी मदत केली किंवा जी त्या वेळी उपस्थित होती, अथवा जिच्या कार्यक्षेत्रात ही घटना घडली.

मुख्य निबंधकांच्या राष्ट्रीय परिषदेत केलेल्या शिफारसीनुसार (शिफारस क्रमांक ५.१.२००७ आणि ४.२००९) बहुतांश राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांनी नर्स, आशा आणि अंगणवाडी सेवकांना अधिसूचक म्हणून मान्यता दिली. अर्थात त्या त्या घटनेची माहिती निबंधकांना किंवा उपनिबंधकांना देण्यापूर्वी संबंधित कागदपत्रांवर ते जिथं काम करतात तिथल्या प्रमुखांची स्वाक्षरी घेणे त्यांना बंधनकारक करण्यात आले.

अंगणवाडी कर्मचारी, जी या घटनेच्या वेळी उपस्थित होती. अथवा जिच्या कार्यक्षेत्रात ही घटना घडली

रुग्णालयात जिथे मृतदेह ठेवले जातात त्या विभागाचा प्रमुख किंवा कबरस्तान वा स्मशानाचा रखवालदार जो त्या घटनेच्या वेळी हजर होता वा ज्याच्या कार्यक्षेत्रात ही घटना घडली

३.अ६ पुढील कोष्टकात जन्म-मृत्युच्या घटनांची माहिती देणारे आणि अधिसूचक यांची माहिती देण्यात आली आहे.

तक्ता:— जन्म-मृत्युच्या घटनाची माहिती देणारे व अधिसूचक

घटनेची जागा	माहिती देणारे*	अधिसूचक**
घर	कुटुंब प्रमुख	- दाई किंवा अन्य वैद्यकीय सेवक, नर्स, आया किंवा अंगणवाडी सेवक मृतदेह जिथे ठेवले जातात किंवा - त्यांच्यावर अंत्यसंस्कार जिथे केले जातात अशा जागांचे रखवालदार किंवा मालक किंवा अशा ठिकाणी स्थानिक अधिकाऱ्यांनी नेमलेली व्यक्तीज
संस्था रुग्णालय, आरोग्य केंद्र, सुश्रुषागृह आदी तुरुंग हॉटेल, धर्मशाळा, वसतीगृह आदी	- प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी किंवा त्याने नेमलेला अन्य अधिकारी - तुरुंग प्रमुख - प्रमुख /मालक	अन्य कोणतीही व्यक्ती ज्याची सरकारने विशिष्ट पद देऊन नेमणूक केली आहे. ही नेमणूक प्रत्येक जन्म मृत्युच्या वेळी ती व्यक्ती हजर असेल तर किंवा तिच्या कार्यक्षेत्रात ती घटना घडली असेल तर तिची नोंद करण्यासाठी वा माहिती देण्यासाठी केली आहे. तिने ही माहिती ठरवून दिलेल्या पद्धतीने निबंधकांना द्यावी.
सार्वजनिक ठिकाणे (नवजात अर्भक अथवा मृतदेह बेवारस स्थितीत सापडल्यास)	- गावचा प्रमुख वा अन्य अधिकारी (खेडेगावातील) - स्थानिक पोलीस ठाण्याचा प्रमुख (अन्य भागात)	
चालत्या वाहनात, बैलगाडी, टांगा, रिक्शा, विमान, बोट, जहाज, रेल्वे आदी वाहनात	त्या चालत्या वाहनाचा प्रमुख	
वनविभाग	वनविभागाचा अधीक्षक (कर्मचाऱ्यांवर देखरेख ठेवणारा, वनव्यवस्थापक)	
*माहिती देणारे :अधिनियमाच्या कलम ८ आणि ९ अन्वये जन्म, मृत्यु आणि मृतजन्म यांची विशेष उल्लेखासह विहित नमुन्यात निबंधकांना नोंद करण्यासाठी माहिती देणारे. **अधिसूचक : अधिनियमाच्या कलम ८ आणि १० अन्वये जन्म, मृतजन्म आणि मृत्यु यांची निबंधकाला अधिसूचना देणारे, व ज्या घटनांच्या वेळी ते स्वतः उपस्थित होते अथवा त्या घटना त्यांच्या कार्यक्षेत्रात घडल्या. अशा घटनाविषयीच्या विहित नमुन्यावर त्या त्या ठिकाणच्या कुटुंब प्रमुखांची स्वाक्षरी घेऊन त्यांनी या घटना निबंधकांकडे नोंदणी करण्याकरता द्याव्यात.		

जन्म व मृत्यु प्रमाण पत्र
भारत सरकार
राजस्थान सरकार
कार्यालय रजिस्ट्रार (जन्म-मृत्यु) ग्राम पंचायत
पंचायत तालिका: जिला

कार्य दिवस: समय प्रातः 10.00 बजे से सायं 5.00 बजे तक
जन्म मृत्यु की घटना का पंजीकरण कानूनन अनिवार्य है।
21 दिन के अन्दर निशुल्क पंजीकरण कराये
और मुफ्त में प्रमाण पत्र पाये

जन्म प्रमाण पत्र के लाभ

1. विवाह में प्रयोग
2. इंडियन पासपोर्ट देने के लिये
3. भारतीय नौसेना में भर्ती
4. बीमा पॉलिसी देने के लिये
5. रारत कार्ड में नाम दर्ज करवाने के लिये
6. सामाजिक सुरक्षा योजना का लाभ लेने के लिये

मृत्यु प्रमाण पत्र के लाभ

1. सम्पत्ति के उत्तराधिकार के लिये
2. पंशन एवं बीमा आदि के मागने
3. सम्पत्ति दावे को निपटाने के लिये
4. भूमि के नामांतरण के लिये

जन्म व मृत्यु पंजीकरण कैसे करवाये ?

1. रजिस्ट्रार (जन्म-मृत्यु) को सूचना पत्र भेजित होने के 21 दिनों की अवधि में सहीपत्र के माध्यम द्वारा निशुल्क प्रपत्र में भरकर देने पर जन्म/मृत्यु प्रमाण पत्र की एक प्रति निशुल्क प्राप्त की जा सकती है।
2. निशु के जन्म का पंजीकरण बिना नाम के भी हो सकता है। एक वर्ष के अन्दर सूचना देकर बच्चे का नाम जन्म प्रमाण पत्र में निशुल्क सुदृष्टता जा सकता है।

समय पर पंजीकरण करवाना है
अपने बच्चे को भविष्य में परेशानियों से बचाना है।
संकेत: स. पत्तन होमिडा, नई दिल्ली

नोंदणीची प्रक्रिया:

जन्म, मृतजन्म आणि मृत्यु यांच्या नोंदणीसाठी निबंधक असणं आवश्यक आहे. ते निबंधक तुम्ही आहात. या अधिनियमानुसार ठरवून देण्यात आलेली नोंदणीची प्रक्रिया पुढीलप्रमाणे आहे.

- जन्म-मृत्युची नोंदणी ठराविक वेळेतच पूर्ण करायला हवी (कलम- ८/९)
- नोंदणीचा उतारा संबंधीतांना उपलब्ध करून देणे (कलम-१२).
- ठरवून दिलेल्या मुदतीनंतर होणारी नोंदणी (कलम-१३).
- मुलाच्या नावाची नोंदणी (कलम -१४).
- नोंदीतील दुरुस्ती किंवा नोंद रद्द करणे (कलम -१५)
- नोंदीचा शोध आणि त्या बाबतचे उतारे देणे (कलम - १७).
- भारताबाहेर होणाऱ्या नागरिकांच्या जन्म आणि मृत्युची नोंद (कलम -२०) आणि
- निबंधकाचे अधिकार (कलम २१).

याचबरोबर तुम्हाला अधिक माहिती देण्यासाठी पुढील विषयांची चर्चा करण्यात आली आहे.

- मृत्युच्या कारणाचा वैद्यकीय दाखला (कलम १०).
- वेगवेगळ्या स्थितीत झालेल्या जन्म आणि मृत्युची नोंदणी.
- दत्तक घेतलेल्या मुलाच्या जन्माची नोंद ,
- ART/IVF तंत्रज्ञानाने झालेल्या सरोगसी बाळाची नोंद.
- बेपत्ता व्यक्तीच्या मृत्युची नोंद.
- नैसर्गिक आपत्तीत मरण पावलेल्यांच्या मृत्युची नोंद.

या अधिनियमाच्या कलम १६ आणि १९ अन्वये जन्म आणि मृत्युची नोंद करून संबंधीत अधिकाऱ्यांकडे आवश्यक ती माहिती पाठविण्यासाठी आणि नोंदीची रजिस्टर्स सांभाळून ठेवण्यासाठी निबंधकांची गरज आहे. नोंदणीच्या फॉर्म १, २ आणि ३ मधील कायदेशीर भागाचे जन्म, मृत्यु आणि मृतजन्मच्या नोंदणीचे रजिस्टर पूर्ण होते, ते इथे लक्षात ठेवायला हवे. माहिती आणि आकडेवारीची नोंद या प्रकरणात या विषयी सविस्तर चर्चा करण्यात आली आहे.

या प्रकरणाच्या शेवटी आपण तुमच्या अधिकार क्षेत्रात १०० टक्के नोंदणी होण्यासाठी काय पाऊले उचलावीत याची चर्चा करू.

विहीत कालावधीतील नोंदणी (कलम ८- व ९)

३अ. ७ जन्म, मृतजन्म आणि मृत्यु याची माहिती निबंधकांना देण्यासाठी २१

दिवसांची मुदत देण्यात आली आहे. (कलम ८,९ व नियम ५ (३))

नोंदणी आणि तिचे जतन करून ठेवण्यासाठी पुढे उल्लेख केल्याप्रमाणे विहित नमुन्याची

जन्म-मृत्यु व उपजत मृत्यु घडल्यापासून त्याची माहिती निबंधकाला देण्यासाठी २१ दिवसांची मुदत निश्चित करण्यात आलेली आहे.

गरज असते. त्यानंतरच्या परिच्छेदांमध्ये नोंदणीच्या प्रक्रियेची चर्चा करण्यात आली आहे. हे नमुने तुमच्याकडे पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध आहेत याची खात्री करून घ्या.

- नमुना क्रमांक १, २ आणि ३ हे अनुक्रमे जन्म, मृत्यु आणि मृतजन्म यांच्या नोंदणीसाठी आहेत.
- नमुना क्र. १अ हा दत्तक घेतलेल्या मुलाच्या जन्माच्या नोंदणीसाठी आहे.
- नमुना क्र. ४ (संस्थांमधील) आणि ४ अ (संस्थाबाह्य) मृत्युच्या कारणाच्या नोंदीसाठी आहे.
- नमुना क्र. ५ व ६ हे अनुक्रमे जन्म व मृत्युची प्रमाणपत्रे/उतारा देण्यासाठी आहे.
- नमुना १० अनुपलब्धता दाखला देण्यासाठी आहे.
- नमुना क्र. ११, १२ आणि १३ हे जन्म, मृत्यु आणि मृतजन्म यांचा मासिक अहवाल तयार करण्यासाठी आहेत.

गेल्या काही वर्षात जन्म किंवा मृत्यु आरोग्य संस्थेत होण्याचे प्रमाण वाढत आहे. त्यामुळे निबंधकांनी वैद्यकीय/प्रभारी अधिकाऱ्याशी कायम संपर्क ठेवायला हवा. जन्म आणि मृत्युच्या घटनांची माहिती तातडीने नोंदवली जावी यासाठी निबंधकांनी त्या वैद्यकीय/प्रभारी अधिकाऱ्यांना पुढील गोष्टी नियमितपणे पुरवायला हव्यात.

- नमुना क्र. १, २ आणि ३ पुरेशा प्रमाणात
- नमुना क्र. ४ — वैद्यकीय दृष्ट्या मृत्युच्या कारणाचा दाखला देण्यासाठी.

हे नमुने स्वच्छ हस्ताक्षरात पूर्णपणे भरायला हवेत. त्यावर माहिती देणाऱ्याची स्वाक्षरी असली पाहिजे. संपूर्ण भरलेले नमुने स्वीकारल्यानंतर तुम्ही त्यांना त्याबाबतची पावती द्यायला हवी. काही वैद्यकीय संस्थांकडून तुम्हाला ही माहिती संगणकाद्वारे ऑनलाईनही मिळू शकते.

कायद्याच्या कलम ८ आणि ९ अन्वये तुम्हाला तुमच्या भागात घडलेल्या जन्म, मृत्यु आणि मृतजन्माविषयीची माहिती मिळताच निबंधक किंवा उपनिबंधक या नात्याने तुम्ही ती नोंदवायला हवी.

तुम्हाला मृतजन्माविषयी नियमितपणे माहिती मिळते का? नसेल तर तुमच्या कार्यक्षेत्रातील मृतजन्माविषयीची माहिती मिळवण्यासाठी तुम्ही योग्य पाऊले उचलता का? लक्षात ठेवा. गदरोदरपणाचा निकाल नेहमीच जिवंत बालकाचा जन्म असा होत नाही. त्यामुळे तुम्ही मृतजन्माची ही नोंद करायला हवी.

नोंदणीचा उतारा संबंधीतांना देणे (कलम १२)

३.अ.८ नोंदणीचा उतारा किंवा दाखला संबंधीतांना दिल्याशिवाय जन्म आणि मृत्यु नोंदणीचे काम तांत्रिकदृष्ट्या पूर्ण होत नाही याची चर्चा या पुस्तिकेत अन्यत्र केले आहे. जन्म आणि मृत्युची नोंदणी झाल्याबरोबर ज्या व्यक्तीने ती नोंदणी केली असेल तिला

लक्षात ठेवा — जुळ्या मुलांपैकी प्रत्येकाच्या जन्माची नोंद स्वतंत्रपणे करायला हवी.

जन्म-मृत्यु घटनेची माहिती ती घडल्यापासुन २१ दिवसाचे आत नोंदविण्यासाठी प्राप्त झाली असल्यास उताऱ्याची पहिली प्रत विनामुल्य देण्यात यावी.

तुम्ही नमुना क्र. ५ (जन्म) आणि नमुना क्र. ६ (मृत्यु) अन्वये त्या नोंदणीचा उतारा अथवा दाखला ताबडतोब विनामूल्य द्यायला हवा (कलम १२). यालाच सर्वसाधारणपणे जन्म आणि मृत्युचा दाखला असे म्हटले जाते.

या दाखल्याची पहिली प्रत त्या घटनेची माहिती कलम ८ किंवा ९ अन्वये देणाऱ्याला विनामूल्य द्या (कलम १२). तुम्ही या माहितीची संगणकीय प्रत जरी त्या व्यक्तीला दिली तरी त्यासाठी कुठलेही शुल्क आकारू नये. ((घटना घरात घडली असल्यास) अथवा (घटना संस्थेत घडली असल्यास) हा दाखला द्यावा)). हा दाखला ती माहिती मिळाल्यानंतर ३० दिवसांच्या आत संबंधित व्यक्ती, निबंधकाकडून (घटना घरी घडली असल्यास) अथवा संबंधित संस्थेच्या प्रमुखाकडून (घटना संस्थेत घडली असल्यास) घेऊन जाईल (नियम ८ (२) ते ८ (४), कलम १२). जर असा दाखला संबंधित व्यक्तीने कलम १२ मध्ये दिलेल्या मुदतीत नेला नाही तर निबंधकाने अथवा त्या संस्था प्रमुखाने तो दाखला संबंधित कुटुंबाकडे मुदत संपल्यानंतर १५ दिवसांच्या आत टपालाने पाठवावा (नियम ८ (५), कलम १२).

जन्म आणि मृत्युच्या दाखल्यांसाठी राष्ट्रीय बोधचिन्ह असलेले दोन भाषांतले अधिकृत दाखले वापरावेत. हे दाखले जन्म आणि मृत्युच्या घटनांचा पुरावा असतो. मात्र हा दाखला राष्ट्रीयत्वाचा पुरावा असू शकत नाही.

आकृति ५: राष्ट्रीय चिन्हा सोबत जन्माचे प्रमाणपत्र

 स No.	प्रपत्र - 5 Form- 5
सरकार GOVERNMENT OF विभाग/ (प्रमाणपत्र जारी करणे वाले स्थानीय निकाय का नाम) DEPARTMENT OF (Name of local body issuing certificate)	
जन्म प्रमाणपत्र BIRTH CERTIFICATE	
(जन्म मृत्यु रजिस्ट्रेशन अधिनियम, 1969 की धारा 12/17 तथा जन्म मृत्यु रजिस्ट्रेशन नियम, (राज्य का नाम) के नियम 8/13 के अंतर्गत जारी किया गया) (संशोधित नियम को अधिसूचित किए जाने का वर्ष)	
(Issued under Section 12/17 of the Registration of Births and Deaths Act, 1969 and Rule 8/13 of the Registration of Births and Deaths Rules (Name of State) (year of notifying the revised rules)	
यह प्रमाणित किया जाता है निम्नलिखित सूचना जन्म के मूल लेख से ली गई है जो कि (स्थानीय क्षेत्र) तहसील जिला राज्य के रजिस्टर में उल्लिखित है।	
This is to certify that the following information has been taken from the original record of birth which is the register for (local area/local body) of tahsil/block of District of State/Union territory	
नाम/Name: लिंग/Sex जन्म तिथि/Date of Birth जन्म स्थान/Place of birth माता का नाम/Name of Mother पिता का नाम/Name of Father बच्चे के जन्म के समय माता पिता का पता/ माता पिता का स्थायी पता/ Address of parents at the time of birth of the child : Permanent address of parents:	
पंजीकरण संख्या/Registration No : पंजीकरण दिनांक/Date of Registration..... टिप्पणी/Remarks (if any) जारी करने की तिथि/Date of issue: प्राधिकारी के हस्ताक्षर/Signature of the issuing authority प्राधिकारी का पता/ Address of the issuing authority	
मोहर/Seal प्रत्येक जन्म एवं मृत्यु का पंजीकरण सुनिश्चित करें/ "Ensure registration of every birth and death"	

या माहितीच्या अतिरिक्त प्रती (नियम १३ (क), कलम १७ (१ब) नुसार) योग्य ती फी घेऊन देण्यात याव्यात. अतिरिक्त प्रतींच्या संख्येबाबत कुठलेही बंधन या कायद्याद्वारे घालण्यात आलेले नाही.

जन्म आणि मृत्युच्या दाखल्यांसाठी राष्ट्रीय बोधचिन्ह असलेले दोन भाषांतले अधिकृत दाखले वापरावेत. हे दाखले जन्म आणि मृत्युच्या घटनांचा पुरावा असतो. मात्र हा दाखला राष्ट्रीयत्वाचा पुरावा असू शकत नाही.

चांगल्या पद्धती

जन्म आणि मृत्युच्या संदर्भातले उतारे / दाखले वितरीत करतांना माहिती देणाऱ्यांची (नर्स, दाई आणि अंगणवाडी कर्मचारी) मदत घेतली जावी अशी शिफारस मुख्य निबंधकांच्या राष्ट्रीय परिषदेत (शिफारस ५.१.२००७ आणि ४-२००१) करण्यात आली होती. बहुतांश राज्ये आणि केंद्रशासीत प्रदेशांनी या शिफारसी स्वीकारल्या आहेत.

संस्थांमधील घटनांच्या संदर्भात नोंदणी आणि नोंदणीचे दाखले, नवजात अर्भकाच्या मातेला दवाखान्यातून डिस्चार्ज मिळण्यापूर्वी दिले जावेत यासाठी काही राज्य शासनांनी जिल्ह्यातील काही मोठी रुग्णालये आणि शासकीय रुग्णालये 'नोंदणी केंद्र' म्हणून जाहीर केली आहेत. सरकारने या संस्थेच्या प्रमुखांना निबंधक किंवा उपनिबंधकाचे पद दिले आहे. ज्या संस्थांना 'नोंदणी केंद्र' म्हणून जाहीर केलेले नाही त्या केंद्रात तेथील अधिकाऱ्यांनी जन्म नोंदणीच्या संदर्भात नवजात अर्भकाच्या कुटुंबियांकडून त्यांचा पत्ता असलेले पाकीट घ्यावं आणि योग्य माहिती असलेला अर्ज व ते पाकीट निबंधकांकडे पोहोचवावं अशी शिफारस मुख्य निबंधकांच्या राष्ट्रीय परिषदेने (शिफारस ४-२००८) केली होती. त्या माहितीची नोंद करून निबंधकाने त्या पाकिटाद्वारे नोंदीचा दाखला त्या कुटुंबाकडे पाठवावा असे या शिफारसीत म्हटले होते. या शिफारशीची काही राज्यांत अंमलबजावणी सुरू झाली आहे.